

ביאורים בתפילה

עיונים בברכות השחר

איתא במסכת ברכות ס: כי מתער אומר אלהי נשמה שנתת בי... ברוך אתה ה' המחזיר נשמות לפגרים מתים, כי שמע קול תרנגול לימא ברוך אשר נתן לשכוי בינה... כי פתח עיניה לימא ברוך פוקח עורים, כי תריץ ויתיב לימא ברוך מתיר אסורים, כי לביש לימא ברוך מלביש ערומים, כי זקיף לימא ברוך זוקף כפופים... וכי פריס סודרא על רישיה לימא עוטר ישראל בתפארה וכו'.

כתבו התוס' (בברכות ס:) שאע"פ שלא שמע קול התרנגול יכול לברך הנותן לשכוי בינה שאינה אלא הודאה למקום שנתן לנו בינה וברא לנו את צרכינו. והרא"ש כתב שכל הברכות שהם להנאתו כמו מלביש ערומים ועוטר ישראל ושעשה לי כל צרכי, אם אין נהנה מהם כגון השוכב על מיטתו ערום אינו מברך אותם. ורב נטרונאי ורב עמרם ושאר הגאונים הנהיגו לבדר את כולם אפילו לא עשה המעשה, שלא על עצמו הוא מברך אלא על כל העולם מברך אם השם שעשה כל הטובות והחסדים האלו תמיד לכל. אבל הרמב"ם קרא תיגר על המנהג בפ"ז מהלכות תפילה וז"ל נהגו העם ברוב עירנו לברך ברכות אלו זו אחר זו בב"ה בין נתחייבו בהם בין לא נתחייבו וטעות הוא ואין ראוי לעשות כן ולא יברך. והר"ן כתב שאפילו לא שמע שכוי מברך עליו וכן בכולן ומנהגן של ישראל היא וכ"כ הרמב"ן.

כתב הטור בסימן מו' שמהגמרא עולה כי צריך לברך כל ברכה רק בזמנה (כאשר שומע קול תרנגול או פוקח עיניו) אולם לפי שאין הידיים נקיות תקנו לברך את ברכות השחר בבית הכנסת טעם נוסף מפני שרבים מעמי הארץ אינם יודעים את הברכות לכן סידרום לאומרם בבית הכנסת על סדור העולם והנהגתו. הבית יוסף בסוף דבריו כתב שכיוון דאיכא פלוגתא במילתא, אין לברך ברכה א"כ נתחייב בה ונ"ל שטוב לאומרה בלא הזכרת השם. וכ"כ בשו"ע בסעיף א' " כשישמע קול תרנגול יברך וכו' " ובסעיף ב' כתב עכשיו מפני שאין הידיים נקיות וגם מפני עמי הארצות שאינם יודעים אותם נהגו לסדרם בבהכ"נ וכו' " משמע דקאי על אותם שבסעיף א'. דרכי משה חלק עליו וכתב שאל ישנה אדם מן המנהג (שיברך גם שלא שמע) . ילקוט יוסף בח"א כתב שיש לברך כל ברכות השחר אפילו באופן שלא נתחייב בהן כלל, כגון שלא שמע קול תרנגול, שהברכות הן על מנהגו של עולם. ואע"פ שאין זו דעתו של מרן השו"ע, מ"מ הואיל ופשט המנהג לברך, ספק ברכות במקום מנהג לא אמרינן. ומה גם שכן סברת רבותינו המקובלים.

הרא"ש מקשה שהרי ידוע הכלל של עובר לעשייתן? הכלל נכון רק בברכות המצוות שאומר בהם "וציוונו" צריך לברך את ה' תחילה על מה שציוונו ורק לאחר מכן לקיים את המצווה, אבל בברכות של שבח והודאה כגון ברכות השחר יכול לברך אח"כ. ישנה קושיה של הר"ן מהירושלמי שכתוב גבי ברקים - היה יושב בבהכ"נ"ס ושמע וכו' ומשם נראה שאין לברך את ברכות השבח אלא רק בתוך כדי דיבור של ראייה ושמיעה ולכן הר"ן מתרץ שיש לומר שסדר ברכות השחר הם ברכות השבח על מנהגו של עולם ואפילו לא שמע שכוי מברך עליו וכן בכולן.

כל ברכות השחר פותחות ב"ברוך" והרי קי"ל הכלל שברכה הסמוכה לחברתה אינה פותחת בברוך? כתבו התוס' (ברכות מו:) שמשום דמעיקרא לא נתקנו ברכות השחר לברכן סמוכות זו לזו (כאשר שמע קול תרנגול אומר וכו') ולכן כולם פותחות בברוך, טעם נוסף מפני שהברכות הינן קצרות כמו ברכת הפירות.

בגמרא כתוב כי משי אפיה לימא המעביר שינה מעיני ותנומה מעפעפי ויהי רצון מלפניך וכו' וחותם ברוך גומל חסדים טובים לעמו ישראל. וכן צ"ל "ויהי רצון" באות "ו" מפני שהם ברכה אחת, שאם היתה ברכה בפני עצמה היתה פותחת בברוך ולכן אין לענות אמן אחר המעביר שינה שאינה סוף הברכה. התוס' (ברכות מו:) מקשה יש כלל שחתימת הברכה צריכה להיות מעין הפתיחה? והרי ברכה ליכא וי"ל דשפיר הוה מעין פתיחה סמוך לחתימה מהמעביר שינה סמוך לחתימה איכא "ותגמלני חסדים טובים" והיינו

ביאורים בתפילה

גמילות חסדים שהקב"ה מעביר שינה מן האדם ומחדש כוחו כדאמרינן במדרש חדשים לבקרים רבה אמונתך והיינו כעין פתיחתה של מעביר חבלי שינה. וכ"כ הכלבו שהברכה פותחת בברוך ומסיימת בברוך ועינינה הודאה לש"י על המנוח והמרגוע שנתן לאדם מעמלו ויגיעו ע"י השינה ועל התועלת שהועילו בשינה לעכל מאכלו והיא ברכה עם מטבע ארוך.

ישנן רק שתי ברכות שמוזכר בהם ישראל : עוטר ישראל בתפארה ועוזר ישראל בגבורה, הטעם שכל שאר המצוות לא מוזכר בהם ישראל מכיוון שבהם כל אומות העולם שווים בהם בהנאתם אבל שתי המצוות הנ"ל נתקנו רק לישראל מפני שאוזר ישראל נתקן על האבנט (חגורה) משום צניעות שליבו לא יראה את הערוה (בזמנם היו הולכים עם גלימה ארוכה ללא לבנים) ועוטר נתקן על כיסוי הראש משום יראת שמים (משנה ברורה בסק"ט).

גר - כתב אבודרהם בשם הרמ"ה שברכות שלא עשני גוי ושלא עשני עבד הינם על תחילת בריאתו של האדם המברך ולכן גר לא יכול לברך שלא עשני גוי (כל שלא היתה הורתו ולדתו בקדושה) אבל שבוי שהשתחרר יכול לברך שלא עשני עבד שלא תקנו ברכה זו מפני העבדות עצמה אלא מפני שאין העבד חייב במצוות כישראל ואינו ראוי לבוא בקהל. הרמ"א כתב שגר יכול לברך "שעשני גר" ומביא ראיה מ"ואת הנפש אשר עשו בחרן" שיש עשיה גם אחרי הלידה. השל"ה והב"ח חולקין מכיוון שהוא בחר להיות גר ולא שייך לומר "שעשני" ולכן יברך רק על שלא עשני עבד ושלא עשני אישה.

הב"ח מקשה מדוע לא מברכים "שעשני ישראל" כמו שאר הברכות שמברכים על הטובה (פוקח עוורים וכו') ומתמצים משום שנוח לאדם שלא נברא משנברא, ולכן קאמינן הלוואי שלא עשני, ועכשיו שעשני, אני מברך שלא עשני גוי או עב, ולי נראה שאם היה מברך שעשני ישראל אזי לא היה יכול לברך שעשני בן חורין או שעשני איש כי הכול בכלל שעשני ישראל .

גוי, עבד ואשה - המ"א בסק"ט כתב שאם ברך שלא עשני אשה בראשונה לא יברך שוב על הגוי ועבד. הט"ז בסק"ו כתב שיש מעליותא בעבד וגוי לעומת אשה, שעבד יכול להשתחרר וגוי יכול להתגייר והיו חייבים בכל המצוות משאין כן באשה שא"א שתתחייב בכל המצוות. ולגוי יש מעליותא יותר מאשר עבד כי יש לו ייחוס (כדכתיב בעבד "שבו לכם פה עם החמור-" עם הדומה לחמור, אבל לעכו"ם יש יחוס כדתיב בן חזאל). הרי חזינן שיש לכל אחד מהנ"ל מעלה על חברו וא"כ לא נכלל בו וצריך לברך, ע"כ צריך האדם לתת הודיה שלא נברא כלל באחד מאלו אלא מעלה יתירה על כולם. והפרי מגדים באשל אברהם הוסיף שבעבד יש מצוות מילה והשחתת הזקן מה שאין באשה. המשנה ברורה בסק"ט הביא את המ"א וכתב אבל הרבה אחרונים חולקין בכל זה. וכן הסכים האליה רבה ודרך החיים שיוכל לברך. הרב עובדיה הליכות עולם כתב שכיון שרוב האחרונים סבירא ליה הכי ויש גם כעין ספק ספיקא לברך ולכן בדיעבד יברך וכ"כ ההלכה ברורה וברכת ה' בח"ד פ"ד ס' נג וכן מוכח מהשו"ע שלא הזהיר שאם ברך שלא עשני אשה לא יברך שלא עשני עבד ושלא עשני גוי כמו שהזהיר במי שטעה וברך זוקף כפופים לפי מתיר אסורים אז לא יברך מתיר אסורים (שו"ע בס' ה). והנה בהיגלות נגלות דברי רב עמרם בסדר רב עמרם דמוכח להדיה מדבריו לברך שצריך לברך, יש לומר שאילו ראו דבריו הב"ח והמ"א היו מסכימים לברך וכן דעת המשנה ברורה שעיקר כדעת הט"ז וסיעתו לברך וכן עיקר.

הנותן ליעף כח - נתקנה על שאדם מפקיד נשמתו בערב ביד הקב"ה עייפה מעבודה קשה כל היום ומחזירה לו בבוקר שקטה ושלוה וע"פ המדרש חדשים לבקרים רבה אמונתך. אדם בשר ודם מפקיד פקדון ביד חברו, ומחזירו לו בלוי ומקולקל, אבל אדם מפקיד בכל ערב נשמתו ביד הקב"ה והיא עייפה ומחזירה לו חדשה ורגועה. אע"פ שדעת מרן בשו"ע בס' ו' שאין לברך ברכת "הנותן ליעף כח", מ"מ פשט המנהג בכל תפוצות ישראל לברך ברכה זו בשם ומלכות, וכן דעת האר"י ז"ל ורבותינו המקובלים, ואין

ביאורים בתפילה

לחוש בזה לאיסור ברכה לבטלה, וכלל הוא בידינו שבמקום שיש מנהג לברך א"א ספק ברכות להקל (ראה תרומת הדשא ס' לד) וכנ"ל בשאר ברכות השחר שמנהגינו לברך כל ברכות השחר אפילו באופן שלא נתחייב בהם כלל (ס' ז').